

**LBRIS**

We know  
books

Coperta de I. OPRIȘAN

Coperta I, IV: Instantanee hasdeene – la diverse vârste. S-au preluat imaginile incluse de autor în carte.

Editura SAECULUM VIZUAL  
ISBN 973-8455-04-9

© Toate drepturile pentru această ediție sunt rezervate  
Editurii SAECULUM VIZUAL.

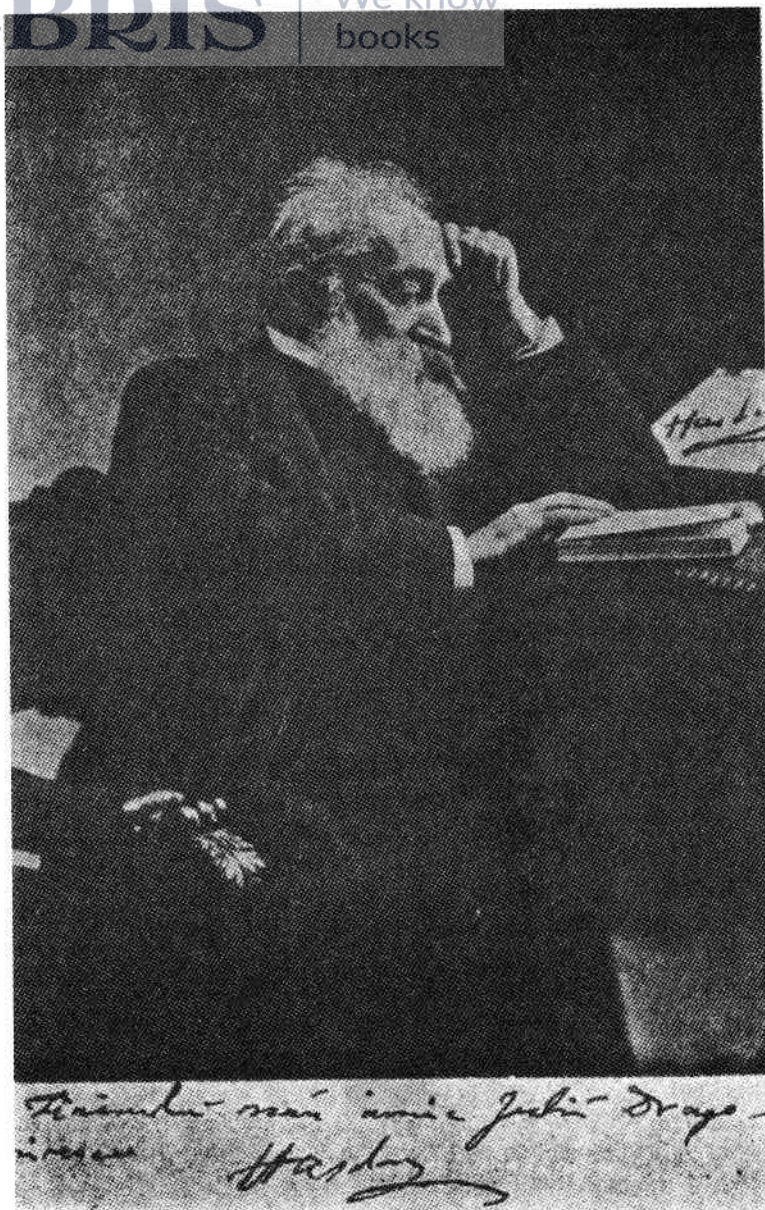
**IULIU DRAGOMIRESCU**

**IDEILE ȘI FAPTELE  
LUI  
BOGDAN PETRICEICU HASDEU**

**Ediție critică de  
I. OPRIȘAN**



Editura SAECULUM VIZUAL.  
București – 2015



B. P. Hasdeu.

Fotografie cu dedicație către Iuliu Dragomirescu.

## Prima monografie dedicată lui B. P. Hasdeu

### 1. Custodele moștenirii Hasdeu

Se cunosc foarte puține date despre viața lui Iuliu Dragomirescu.

Față de articolul din *Enciclopedia României* (1940) – în care sunt înșiruite volumele sale de poezii: *Poesii* (1900), *Cântarea Cântărilor* (1901), *Poemele. Povești. Flori moarte. Flori albastre* (1903), *Solare* (1904), *Poemul jubiliar* (1906), *Flori de argint* (1907), „romanul creștin“ *Cele șapte candelii. Pe catafalac*, studiul *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu* (1913), „studiul juridic“ *Starea de asediu* (1914), conferința *Teoria generală a creditului și asigurarea lui în Basarabia* (1924) și colaborarea la *Literatura și Arta Română* – Lucian Predescu mai adăuga în forma substanțială augmentată a lucrării, continuată până în 1983, doar anul discutabil al nașterii lui Iuliu Dragomirescu: 1878?, colaborarea la *Cuvântul* [revistă scoasă, de fapt, de el, între 1904–1906], utilizarea pseudonimului „I. Brumărel“ și anul sigur al morții: „1949, în București, în vârstă de 70 [de] ani“.

Alte colaborări ale lui au fost identificate de noi în paginile ziarelor și revistelor: *Acțiunea*, *Tribuna Basarabiei*, *Universul*, *Biserica Ortodoxă Română*, *Carmen*, *Cronica*, *Litere și arte* (Supliment gratuit al ziarului *Adevărul*), *Revista idealistă*, *Vieța nouă* (1898–1903). *Patriotul*.

Câteva date biografice necunoscute le extragem din corespondența păstrată la Biblioteca Academiei Române.

În 1902, Iuliu Dragomirescu, îi trimitea lui Ion Bianu o scrisoare disperată, total ireverențioasă, în care se plângea că e „un nenorocit scriitor care moare de foame“ și solicita postul care se ivise atunci „la Academie“, post ce avea să facă obiectul mai multor scrisori amare.

Deși trimisă nesemnată, autorul epistolei era identificat și i se făcea, pe o foaie alăturată, un fel de referat de atenționare.

„Iuliu Dragomirescu (Roman **pornografic**: *Cele șapte candelii. Pe catafalc* – publicat pe pag. 4 a ziarului *Patriotul*, București, 1901. Vezi îndeosebi n[umă]rul de la 26 octombrie 1901.

– A fost la parchet, dosarul 3714/1901, Trib. Ilfov, Secț. III c. c. Conf. art. 45 proced penală“.

Într-o altă epistolă, mărturisea că a dat curs somației de a nu mai continua publicarea corespondenței lui V. Alecsandri în *Literatura și Artă Romană*, dar se plângea că în timp ce el era oprit, i se permitea același lucru lui Ilarie Chendi.

În 1905, lucra la Ministerul de Finanțe și postul îi era amenințat datorită intervențiilor lui A. D. Xenopol și Nicu Xenopol pe lângă Tache Ionescu, din cauza publicării șarjelor lui B. P. Hasdeu la adresa Ririei și a istoricului ieșean în *Cuvântul*.

În aceeași scrisoare (din 8. IV. 1905), prin care îl ruga pe dr. C. I. Istrati să contracareze demersurile fraților Xenopol, îl informa că „abia acum“ își va susține teza de licență în drept și litere la care lucra.

Nu cunoaștem dacă și-a putut menține postul de la Ministerul de Finanțe, dar epistolele următoare trimise lui C. I. Istrati erau scrise pe hârtii cu antetul „Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Facultatea de Științe. Institutul de Chimie“, ceea ce înseamnă că marele om de știință îi asigurase un loc de muncă în preajma sa.

O ultimă informație o extragem de pe un soi de carte de vizită scrisă de mână, după toate probabilitățile în perioada interbelică: „Iuliu Dragomirescu – poet. Executorul testamentar al lui Hasdeu. A colaborat la *Literatura și Arta Română* a lui N. Petrașcu. Acum avocat la Chișinău“.

În București locuia, în 1903, pe strada Armaș, 32; în 1904 – pe strada Luterană, 24; în 1908 – pe strada Cometa, nr. 63.

Foarte puține sunt și datele privitoare la împrejurările concrete ale apropierii lui Iuliu Dragomirescu de B. P. Hasdeu și a intrării lui în anturajul marelui savant.

Manuscrisele spiritiste ajunse până la noi consemnează abia în 1904 prezența sa în cercul participanților la ședințele patronate de Magul de la Câmpina, deși în lucrarea *Hașdeu. Viața și activitatea (Acțiunea, 1908–1909)* autorul făcea dovada unei bune inițieri în tainele spiritismului. El scrisese însă și mai devreme despre spiritism și primise, pe 16 decembrie 1903, chiar o scrisoare de felicitare din partea savantului pentru dihotomia pe care știuse s-o facă între ocultism și spiritism.

După toate probabilitățile – a se vedea, între altele, scrisoarea mai sus menționată<sup>a</sup> – Iuliu Dragomirescu a venit la Castel cel mai târziu la sfârșitul anului 1903, solicitat de savant spre a-i ține compania sau spre a-l reprezenta în procesele cu fostul său „majordom“, Vasile Pascu (Pașca), care îi făcea greutăți, ce transpar din unele comunicări primite sub dicteu din partea soției sau din mărturisirile clare ale unor apropiați (de pildă Eugeniu Speranția).

E posibil însă ca savantul să-l fi întâlnit încă din 1900, în cercurile bucureștene (când Iuliu Dragomirescu îi va fi oferit placheta sa de debut, *Poesii*), căci din câte rezultă din unele pasaje ale monografiei din 1908–1909 și din articolele scrise ulterior, el pare s-o fi cunoscut personal și pe Iulia mamă.

De altfel, în „precuvântarea“ la „studiul complet“ *B. P. Hașdeu*, a cărei publicare o începe (fără a o mai continua) în paginile *Revistei idealiste* (V, tom. I, nr. 3, martie 1907, p. 264–284), Iuliu Dragomirescu invocă „prietenia și încrederea cu care d[omnul] Hasdeu“ îl „cinstește de mai mulți ani“ – ce pare a reprezenta mai mult de 3–4 ani.

Legăturile mai vechi cu savantul par a fi confirmate și de prezența masivă în revista *Cuvântul* a lui B. P. Hasdeu<sup>b</sup> și a Iuliei

a. *B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini. (Corespondență emisă și primită)*, text stabilit, traduceri, note și indici de Crina Bocșan-Decuseară, Nicolae Mecu, Mihai Mitu, Viorica Nișcov, Al. Săndulescu. Coordonare și postfață Al. Săndulescu, vol. III, Editura Minerva, București, 1984, p. 23.

b. Pe lângă simpla reproducere a poemei *Complotul bubei* (II, nr. 5–6, mai

Hasdeu<sup>a</sup>, cu texte proprii (într-o vreme când savantul nu mai colabora nicăieri altunde) cu semnalări critice despre ei (inclusiv despre Iulia Hasdeu-mama, evocată în articolul *17 septembrie. D-na Iulia Hașdeu-Resurrexit*, II, nr. 7–8, 1905, p. 56–57), cu poezii dedicate învățatului și cu informații despre proiectele sale.

Chiar interesul cu totul deosebit față de spiritism și „spiritualism“, din articolele semnate în principal de Iuliu Dragomirescu, directorul publicației, cu pseudonimul „I. Brumărel“, par a sugera patronarea din umbră a revistei de către B. P. Hasdeu.

Indiferent însă de data intrării în anturajul lui B. P. Hasdeu, Iuliu Dragomirescu devine – printre altele și datorită originii sale basarabene și mai ales a numelui de botez, ce-o evoca direct pe Iulia – indispensabil în viața savantului de după moartea soției.

O afecțiune specială pare să se fi revărsat din partea acestuia către mai tânărul său confrate, care îl vizita cu statornicie în singurătatea sa de la Câmpina și se constituise într-un fel de paravan între el și lumea din afară<sup>b</sup>.

Cert este că în testamentele sale, B. P. Hasdeu îl desemna ca executor testamentar alături de alte mari personalități, precum: Barbu Ștefănescu Delavrancea, Emil Costinescu, Tudor Rădulescu, Gh. Ștefănescu și C. M. Ciocazan, iar manuscrisele și administrarea drepturilor de autor le lăsa în mod special pe seama sa și a lui C. M. Ciocazan.

Unii au văzut în aceasta o dovadă a faptului că Iuliu Dragomirescu ar fi fost fiul natural al savantului.

1905, p. 33–37), B. P. Hasdeu semna în *Cuvântul șarjele: Riria și alte* (II, nr. 3–4, mart. 1905, p. 17–21) și *Maestrul bidiviu evanghelic și regretabil academician încălecat de o ca-Riria-catură* (II, nr. 7–8, [iul] 1905, p. 49–52) precum și *Legea infinitului* (fragmente din manuscrisul din 1856, poate tradus chiar de el, căci nu e specificat tălmăcitorul).

a. Din Iulia Hasdeu se publică, în 3 numere, *Le métaphysique astrale* (extrase din comunicările sub dictu ale spiritului Iuliei păstrate în arhiva spiritistă de la Muzeul memorial „B. P. Hasdeu din Câmpina“) și i se dedică un călduros portret *Iulia Hașdeu* (II, nr. 5–6, mai 1905, p. 43–44).

b. Stau mărturie în acest sens telegramele prin care B. P. Hasdeu îi solicita prezența la Castel.

Nu este de crezut, căci dacă ar fi fost așa, cum nu avea nici un alt urmaș, B. P. Hasdeu nu numai că i-ar fi lăsat toate bunurile materiale și spirituale, nemaiapelând la nici un alt executor testamentar, dar i-ar fi transferat și numele împreună cu prerogativele sale nobiliare, cum o făcuse în cazul lui G. I. Ionescu-Gion.

Prin voința destinului – întrucât o parte dintre cei desemnați de B. P. Hasdeu au refuzat de la început rugămintea sa testamentară, iar alții s-au dezis, sub diverse motive, de ea pe parcurs – Iuliu Dragomirescu a rămas – era, de altfel, și cel mai tânăr –, singurul executor testamentar, „executor testamentar universal“, cum se intitula, al marelui om de cultură, creând, în această calitate, numeroase animozități de-a lungul timpului.

După scurgerea unui secol de la stingerea din viață a savantului nu ni se mai pare atât de grav că Iuliu Dragomirescu a depus, sub interdicția cercetării, documentele și manuscrisele lui B. P. Hasdeu la Biblioteca Academiei Române – deranjându-l, între alții, pe Mircea Eliade, dar îngăduindu-i Eufrosinei Dvoicenko să publice textele de tinerețe, în limba rusă, ale lui B. P. Hasdeu – sau că a mutat ulterior o parte dintre ele la Arhivele Naționale<sup>a</sup>.

Important e însă că „executorul testamentar“ s-a zbatut să salveze și să păstreze, pe cât posibil intactă, moștenirea lăsată de marele cărturar – castelul, cavoul, manuscrisele, documentele, cărțile – apărând-o de falșii moștenitori, de intemperiiile naturii și, evident, de răufăcători.

Când se vor publica demersurile întreprinse de el (o parte dintre ele văzute de noi) pe lângă Academia Română, Ministerul Instrucțiunii Publice și Primăria Câmpina, în vederea preluării de către acestea a tezaurului de cărți, manuscrise și mobilier cu condiția reparării castelului și a transformării lui într-un muzeu, așa cum a dorit-o Hasdeu, se va putea înțelege la adevărata ei dimensiune lupta eroică a „custodelui“ cu inerția și neantul.

a. Suspiciunile privitoare la lipsa principalelor manuscrise hasdeene – chiar a onora din care executorul testamentar a citat – se vor destrăma, poate, când se va cunoaște în mod real ce s-a întâmplat cu arhiva personală a lui Iuliu Dragomirescu, în care e posibil să se mai păstreze materiale Hasdeu.

Dacă cercetătorul mai poate beneficia astăzi de accesul la unele manuscrise și documente originale, dacă cei interesați pot pătrunde în intimitatea savantului și se pot familiariza cu ideile incifrate de el în construcția castelului și a cavoului de la cimitirul „Șerban Vocă” din București, i-o datorăm în bună măsură lui Iuliu Dragomirescu, care a împiedicat, cât a putut, dintele timpului să distrugă totul.

## 2. Proiectul monografiei Hasdeu

Beneficiind ca nimeni altul de mărturisirile lui B. P. Hasdeu despre propria-i viață și operă, dar mai ales având la dispoziție imensa arhivă de documente, manuscrise și cărți rămase de la el, era firesc ca Iuliu Dragomirescu să se fi gândit la elaborarea unei monografii dedicate savantului.

Surpriza e că tânărul poet și publicist o realizează parțial la vârsta de cca 30 de ani și începe s-o publice desfășurat la un an de la moartea cărturarului, după ce primele două capitole le publicase chiar în ultimele luni de viață ale acestuia.

Desigur, ceea ce cunoaștem din paginile ziarului *Acțiunea* (1908–1909), augmentat și îmbunătățit în volumul din 1913, *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu*, sau în forma dactilografiată din anii 1912–1937 nu reprezintă decât o imagine palidă a proiectului la care Iuliu Dragomirescu visa.

Căci, din câte lăsa să se înțeleagă în chiar cuprinsul versiunii tipărite în 1908–1909, el intenționa să dea monografiei dimensiunile unei trilogii. Prima „carte” ar fi cuprins cam tot ce a scris Iuliu Dragomirescu – de la prezentarea precursorilor lui B. P. Hasdeu și a vieții și operei lui de tinerețe până la 1870 inclusiv; a doua carte ar fi înfățișat viața și operele de vârf ale savantului, create între 1871 și 1888; iar a III-a, ar fi prezentat existența și faptele învățatului de după dispariția prematură a fiicei sale, care i-a perturbat și i-a stopat marile avânturi, deviindu-i preocupările spre spiritism.

Evident, fiecare „carte” urma să fie publicată în câte un volum de sine stătător.

Din prima „carte” s-a publicat în volum doar partea I (1836–1863). Partea a II-a – în pofida revenirilor următoare, cu adăugiri de informații, cu citarea de documente și texte sau cu îmbunătățiri stilistice – nu a fost niciodată publicată în volum, rămânând în versiunea tipărită în ziar în 1908–1909 și în forma revăzută, dactilografiată, cu pagini lipsă.

Din cartea a II-a, nu s-a păstrat nimic. Părerea noastră e că Iuliu Dragomirescu nu a abordat-o niciodată, date fiind dificultățile enorme pe care le implica, pe de o parte, explicarea vieții atât de complexe a savantului în perioada respectivă, iar pe de alta prezentarea marilor sale creații.

De altfel, în versiunea tipărită în ziarul *Acțiunea*, autorul pășește grațios peste anii 1871–1888, anunțând doar că ei vor face obiectul unei „cărți” de sine stătătoare, și începe prezentarea perioadei spiritiste. De fapt, elaborarea lucrării încetează definitiv după privirea de ansamblu asupra nașterii, a obiectului și a orientărilor, până la acea dată, ale spiritismului universal; paginile foiletonului fiind umplute mai departe cu textele unor scrisori trimise de B. P. Hasdeu Iuliei, sau primite de acesta de la ea.

Ceea ce publicăm în volumul de față nu reprezintă decât textul primei „cărți” a trilogiei visate de Iuliu Dragomirescu.

Că va mai fi scris și altceva, spre a da contur proiectului, nu avem deocamdată nici o informație.

## 3. Realizarea și valoarea lucrării

Iuliu Dragomirescu era îndreptățit să mărturisească, în „precuvântarea” la „prima parte” a studiului publicat sub titlul *B. P. Hasdeu în Revista idealistă* (V, tom I, nr. 3, martie 1907, p. 264–284), că „pentru arcul lui Ulise se cer alte puteri”.

Lipsit de experiența abordărilor critice sau istorico-literare de anvergură, el a ezitat, se pare, multă vreme până să pornească în marea aventură a elaborării monografiei.

Avem impresia că însăși ideea cărții nu-i aparține. Ea pare să-i fi fost sugerată de savant, după ce „tânărul său prieten“, cum îl numea într-o dedicație, va fi publicat articolul *Individualitatea Hașdeilor* și mai multe documente ale străvechii familii, în paginile ziarului *Cronica*.

Scriind din ce în ce mai puțin, și fiind foarte rar prezent în publicațiile vremii, B. P. Hasdeu va fi dorit, ca și tatăl său altădată, ca măcar să se vorbească despre el și despre vechea sa familie<sup>4</sup> în presă și în volume, spre a îndepărta uitarea ce începuse să-l înconjoare.

Spre a-și justifica ambițiosul demers, Iuliu Dragomirescu invoca, în orice caz, sprijinul efectiv al savantului, ce se manifestase în multiple forme: „Prietenia și încrederea cu care d[omnul] Hasdeu ne cinstește de mai mulți ani; petrecerea noastră la Câmpina în tovărășia acestui uriaș fulgerător; însemnările pe care le-am cules; întâmplările vieții sale, care ne-au îmbogățit materialul; povețele sale, toate ne-au dobândit o situațiune deosebită. Așa încât pașii noștri nestatornici au putut fi mai bine călăuziți prin strămta cale a adevărului. Din acest punct de vedere, deci, modesta noastră povestire poate să aibă o mică însemnătate“.

Sugestiv e că în 1908 (după ce murise B. P. Hasdeu) și în 1913 (când publica în volum prima parte a studiului), autorul nu mai păstra în fruntea lucrării mărturisirea din 1907. Ea îl stânjenea, căci evidenția dependența acesteia de voința, planurile și poate de intervențiile învățatului.

Or, în perspectiva timpului, însemnătatea monografiei lui Iuliu Dragomirescu consistă, în primul rând, în faptul că ea înglobează în

a. Deși „cercetarea“ lui Ociapovschii, în Basarabia, i se părea fără de rost, fără urmări juridice și materiale, ea îl încânta pe Alexandru Hasdeu, pentru că „a făcut mare zgomot, amintind la noi de vechea și uitată însemnătate a neamului nostru“ (Scrisoarea nr. I, nedată [1865?], publicată de Iuliu Dragomirescu în secțiunea *Anexe* a vol. *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, 1913, p. 41).

substanța ei mărturisiri, deslușiri și aprecieri făcute chiar de Hasdeu asupra propriei personalități, a operei și a precursorilor săi.

În orice caz, firul Ariadnei în întortocheata și stufoasa genealogie a Hasdeilor i-a fost oferit în mod clar de savant, care a căutat, până în ultima clipă – afundându-se tot mai mult în trecut – să identifice și să releve autorului strămoși reali sau fabuloși.

Pe de altă parte, lucrarea lui Iuliu Dragomirescu ne interesează în mod deosebit, întrucât ea a fost scrisă în preajma lui B. P. Hasdeu, și prin ea, autorul a încercat, pe cât i-a stat în putință, să-i immortalizeze amintirile, comportamentul, reacțiile la provocări, ambianța, starea de spirit, trăsăturile fiziognomice, într-un cuvânt personalitatea genială în desfășurarea vie, așa cum l-a cunoscut și a putut să-l surprindă dincolo de aparențe și de măștile prin care savantul se va fi apărut de o prea mare intruziune în intimitatea sa ultimă.

În sfârșit, monografia în discuție a beneficiat – ceea ce pentru nici o altă lucrare dedicată lui B. P. Hasdeu nu a mai fost posibil – de prezența la un loc a tuturor manuscriselor, documentelor, revistelor, ilustrațiilor și cărților de care autorul a avut nevoie pentru documentare; o documentare îndrumată, desigur, de însuși marele învățat.

Cum, între timp, acest tezaur documentar atât de important pentru cunoașterea operei și a personalității lui B. P. Hasdeu s-a împrăștiat și s-a împușinat (prin furt și distrugere), cartea lui Iuliu Dragomirescu a rămas în multe cazuri singura sursă de informație, aducând la suprafață fragmente și uneori texte întregi pierdute.

Încât, fie și numai prin calitățile enumerate anterior, ea se constituie într-un document unic, de primă însemnătate pentru cercetător.

În ce privește exegeza propriu-zisă – prima schiță de ansamblu asupra omului și a scriitorului Hasdeu – Iuliu Dragomirescu a recurs la modalitatea cea mai simplă și mai eficace într-o lucrare de prezentare a unui univers spiritual puțin cunoscut: aceea a înfățișării simultane, cronologice, a faptelor de viață și a înfăptuirilor artistice, științifice, publicistice, „tâlcuind – după propria-i expresie – pe cele din urmă prin cele dintâi“.

Cu alte cuvinte, a adoptat modalitatea bio-bibliografiei larg comentate, înșesate cu citate din operele lui Hasdeu și ale altor autori,